

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 21, No. 8, Autumn 2021, 225-240
Doi: 10.30465/CRTLS.2020.29971.1765

A Critique on the Book **“Pre-Islamic Sculpture and Iconography in Iran”**

Alireza Taheri*

Samira Nasr Esfahani**

Abstract

In the prehistoric and pre-Islamic civilizations of Iran, human beings have used sculpture and iconography to express their needs and beliefs. These works show the attitude, culture, cover, religion, and progress in the life of the past in ancient Iran. These figurines included animals, humans, and even mythological and religious sculptures that were produced in each period according to the knowledge of the day with their own materials and methods. Each of these works had its own consumption and special application according to human needs at the same time and the changes in attitude, religion, beliefs, and daily life of the time made the figurines with different coverings, arrangements, decorations, exaggerations, and accents. The Iconography of pre-Islamic woman in Iran is a translation of two articles by *Aurelie Daems*, a Belgian researcher and archaeologist, published by Ali Akbar Vahdati in 2009. However, this book provides very useful and valuable information to researchers and archaeologists, but like any other scientific work, it has its drawbacks.

Keywords: Aurelie Daems, Sculpture, Figurine, Iconography, Iran.

* Professor in Arts and Architecture, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran,
artaheri@arts.usb.ac.ir

** MA in Art Research, University of Sistan and Baluchestan, Zahedan, Iran (Corresponding Author),
Nasr_samira_ss@yahoo.com

Date received: 27/04/2021, Date of acceptance: 20/09/2021

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

پروپوزیشن گاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نقدی بر کتاب تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام

علیرضا طاهری*

سمیرا نصراصفهانلی**

چکیده

در تمدن‌های پیش از تاریخ و پیش از اسلام در ایران، بشر برای بیان نیازها و اعتقادات خود از ساخت پیکره و شمایل‌نگاری بهره برده است. این آثار باقی مانده نشان از نگرش، فرهنگ، پوشش، مذهب و پیشرفت در حیات اعصار گذشته در ایران باستان هستند. این پیکرک‌ها شامل حیوانات، انسان‌ها و حتی مجسمه‌های اساطیری و مذهبی بوده‌اند که در هر دوره‌ای با توجه به دانش روز آن عصر با مواد و مصالح و شیوه‌های خاص خود تولید شده‌اند. هر کدام از این آثار مصرف و کاربرد ویژه خود را با توجه به نیاز بشر در همان دوران را می‌داشتند و تغییرات در نگرش، مذهب، عقیده و زندگی روزمره آن زمان باعث می‌شد پیکرک‌ها با پوشش، آرایش، تزئینات، اغراق‌ها و تأکیدات متفاوت ساخته شوند. کتاب *تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام* ترجمه‌ای از دو مقاله‌ی اورلی دیمز پژوهشگر و باستان‌شناس بلژیکی است که توسط علی‌اکبر وحدتی در سال ۱۳۸۸ ترجمه و نشر ماهی آن را چاپ و منتشر شده است. هرچند کتاب مذکور اطلاعات بسیار مفید و ارزشمندی را در اختیار پژوهشگران و باستان‌شناسان قرار می‌دهد، اما همانند هر اثر مکتوب علمی دیگر کاستی‌هایی را شامل می‌شود لذا مترجم کتاب

* استاد دانشکده هنر و معماری، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران، artaheri@arts.usb.ac.ir

** کارشناسی ارشد پژوهش هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران

(نویسنده مسئول)، Nasr_samira_ss@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۰۷، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۶/۲۹

می‌تواند در صورت صلاح‌دید پیشنهادها و تغییراتی که در متن به آن اشاره می‌شود را مورد توجه قرار دهد.

کلیدواژه‌ها: اورلی دیمز، تندیس‌گری، شمایل‌نگاری، پیکرک، ایران.

۱. مقدمه

کتاب «تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام» مجموع دو مقاله‌ی اورلی دیمز پژوهشگر و باستان‌شناس بلژیکی است که در دانشگاه گنت بلژیک به زبان انگلیسی ارائه شده است. وی در این کتاب اطلاعات ارزشمندی را در خصوص تندیس‌گری و پیکرک‌سازی در اختیار پژوهشگران و باستان‌شناسان قرار می‌دهد.

پیکرک‌سازی در میان جوامع انسانی به پایان دوره فراپارینه‌سنگی و آغاز نوسنگی، نزدیک به ده هزار سال پیش، هم‌زمان با گرم شدن آب‌وهوا و دگرگونی در شیوه زندگی اجتماعات انسانی و گزینش شیوه یک‌جانشینی بجای کوچ‌روی بازمی‌گردد. از آن زمان به بعد گونه‌های ناهمسان پیکرک میان بقایای فرهنگی انسان‌ها پدیدار می‌شوند (شیرازی و دیگران، ۱۳۹۳: ۶۶).

«اولین سفالینه‌های ابتدایی، ساده، بدون نقش و پوک بودند و با گلی که خوب ورز داده نشده، با مواد آلی و کاه خرد شده، و با سنگ مخلوط شده و در آفتاب یا اجاق نیم‌پخته شده بودند» (جام تیر و دیگران، ۱۳۸۹: ۳۰). تندیس‌های دوران پیش از تاریخ و تاریخی عموماً به چند دسته تقسیم می‌شوند:

بیشترین آن‌ها که همه از نخستین تندیس‌های انسانی است، زنی معمولاً برهنه را مجسم می‌سازند که اگر هم برهنه نباشد، اندام‌های مادینگی‌اش با تأکیداتی بیش و کم نشان داده شده است و گوناگونی حالات و وضع اندام‌شان از تعداد انگشت شماری الگوی معین پیروی می‌کند. زمانی پس از آن، هیكل‌های مردانه در منظر و احتمالاً محتوایی متنوع‌تر و به‌وضوح در شماری محدودتر اضافه می‌شود. تعداد زیادی مجسمه‌ی جانوران شامل چهارپایان و پرندگان در لایه‌های متعلق به زمان‌های دیرینه‌تر به دست آمده است (پوپ و اکرم‌ن، ۱۳۸۷: ۲۴۷).

پیکرک‌هایی که شبیه به گونه‌های جانوری و انسانی هستند به دو صورت تجریدی و واقع‌گرایانه ساخته شده‌اند.

برخی از انسان‌شناسان معتقدند که در دوره‌های کهن، جامعه ابتدایی زیر سلطه زنان بوده است و مادر تباری بازمانده آن دوران یعنی «مادرسالاری» است. تغییر ساختار مادر مرکز جوامع پیش از تاریخ اغلب به سبب یورش بیابان گردان پدر مرکز بوده است؛ اما نشانه‌هایی از آن دوران هنوز در کلام باقی است چنان‌که از زبان مادری و مام میهن سخن گفته می‌شود. این نظام در میان جوامعی که دیرتر پا به دوران تاریخی نهاده‌اند هم قابل پیگیری است (طاهری و طاووسی، ۱۳۸۶: ۴۱). در هر دوره سبک و تکنیک ساخت پیکرها تغییر می‌کند و با کشف مواد مختلف و پیشرفت زندگی بشر پیکرها به جز گل، سنگ و استخوان و عاج از فلز و گچ ساخته می‌شدند.

«نظیر چنین پیکره‌هایی تقریباً در همه سایت‌ها در سراسر فلات ایران یافت شده‌اند. در منطقه خزر، در غار هوتو، در لایه‌های میان سنگی، علاوه بر ابزارهای چخماقی، مخروط‌های گلی کوچکی به دست آمده که احتمالاً پیکره زن بودند» (خانی، ۱۳۸۰: ۹۷). با ورود انسان به دوره‌ی نوسنگی اولین پیکرها از دوره نوسنگی در ایران به وجود می‌آید (مرتضوی و سلیمانی، ۱۳۹۰: ۲۷۱) که از آسیاب، تپه سراب، گنج دره، تپه علی‌گوش، چغاسفید، حاجی فیروز به دست آمده است در پیکرها گاهی به جای گل رس از سنگ استفاده شده است (یانگ و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۳۳ - ۱۳۴). قدیمی‌ترین آثار به دست‌آمده از ایران که در آن‌ها فرم‌ها به گونه‌ای مؤثر و شاید هم دلپذیر بیان یک اندیشه را آشکار می‌سازند، پیکره‌های گلینی هستند که از حفریات یک دهکده دوران نوسنگی در تپه‌ی سراب نزدیک کرمانشاه پیدا شده‌اند. یکی از آن دو پیکره‌زنی معروف به ونوس تپه‌سراب و دیگری گرازی کوچک است (پرادا، ۱۳۵۷: ۷).

برای مردم ابتدایی، [...] تمثال‌ها یا پیکره‌ها از آن روی ساخته می‌شوند که آنان را در برابر قدرت‌های دیگر که به زعم ایشان هم‌چون نیروهای طبیعت واقعی‌اند، حفظ کنند؛ به عبارت دیگر، تصویرها و تندیس‌ها برای جادو و دفع جادو به‌کار می‌آیند (گامبریج، ۱۳۷۹: ۲۸).

انسان ابتدایی تصویر و مجسمه را عین واقعیت و وسیله‌ی غلبه خود بر واقعیت می‌پندارد از همین رو تصاویر و مجسمه‌های خود را دور از دسترس قرار می‌دهد. هنر این دوران با مقتضیات زندگی واقعی آن ادوار مستقیماً ارتباط دارد (گشایش، ۱۳۸۸: ۱۲).

مردمان پیش از تاریخ، با هدف نزدیکی به سرچشمه‌های نیروی باروری (که به شکل یک ایزد بانو پنداشته می‌شد) یا برای به دست آوردن خوشنودی و هم‌کاری آنان، تندیس‌هایی از ایزد بانوان را می‌ساختند و به نیایشگاه‌ها هدیه می‌دادند یا در کنار مردگانشان به خاک می‌سپردند. در دوران تاریخی نیز این رسم، با وجود جای‌گزینی ادیان و آداب نو، به گونه‌ای آراسته‌تر ادامه یافت. پیکرک‌های باروری را می‌توان نماد ایزد بانوی مورد پرستش در منطقه دانست. این ایزد بانو، بیش‌تر، خدای زمین و آب‌ها است که با عشق، باروری و پربراری پیوند دارد و ممکن است در آیین‌های باروری زمین، دام و انسان، بلوغ، درمان بخشی زنان نازا و یاری بانوان به هنگام زایمان نیز از آن استفاده شده است (طاهری و طاووسی، ۱۳۸۹: ۴۴). هنرمند با ساخت پیکره می‌توانست داستانی خیالی با موضوعی مشخص را متصور سازد که این پیکره‌ای برای پیشکش به تجسمی از خدا هست (Hansen, 1970: 13).

گستره‌ی کاربردها یا دلایل ساخت پیکرک‌ها بیشتر تعویذ، طلسم، ابزار روایی، تصویر اجداد، ارواح و خدایان، توکن، اشیای جادویی - کاربردی در مراسم آیینی می‌تواند باشد. با در نظر گرفتن فعالیت‌های باستان‌شناسان و کشفیات این پیکرک‌ها که در حوزه باستان‌شناسی انجام شده است می‌توان به اطلاعات مهم و اساسی از زندگی بشر اعصار گذشته ایران که در این آثار نهفته است دست‌یافت. لازم به ذکر است که کتاب *تندیس‌گری و شمایل‌نگاری پیش از اسلام* به دلیل جمع‌آوری و تمرکز بر بخش پیکرک‌های زنانه برای پژوهشگران و دانشجویان باستان‌شناسی از اهمیت زیادی برخوردار است.

۲. معرفی کلی و خاستگاه اثر

کتاب *تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام* ترجمه‌ای از دو مقاله‌ی باستان‌شناس و پژوهشگر بلژیکی، اورلی دیمز هست که در پاورقی صفحه بیست و سوم کتاب آمده است این نوشته‌ها خلاصه‌ای از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد وی است که در سال ۱۹۹۸ میلادی در دانشگاه گنت زیر نظر پروفیسور هرینیک ارائه کرده است. مقاله اول با عنوان "The Iconography of pre-Islamic woman in Iran" در مجله‌ی ایرانیکا آنتیکا در سال ۲۰۰۱ میلادی به چاپ رسیده است؛ مقاله دوم در سال ۲۰۰۴ میلادی در همان مجله

بعنوان “On Prehistoric Human Figurines in Iran: Current Knowledge and Some Reflections” چاپ گردیده است.

مترجم کتاب علی‌اکبر وحدتی متولد سال ۱۳۵۷ در جاجرم است که مدارک کارشناسی باستان‌شناسی از دانشگاه تهران را در سال ۱۳۸۱ و کارشناسی ارشد باستان‌شناسی از دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۴ اخذ نموده است. وی از سال ۱۳۸۰ شروع به فعالیت‌های میدانی باستان‌شناسی نموده و در سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان شمالی از سال ۱۳۸۵ تا کنون فعالیت می‌کند. او ترجمه دو مقاله‌ی مذکور از اورلی دیمز را با عنوان تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام در قالب کتاب در سال ۱۳۸۸ در نشر ماهی منتشر کرده است. این کتاب در قطع رقعی و جلد شومیز با احتساب ۲۵۶ صفحه انتشار یافته است که شامل دو بخش می‌باشد: بخش اول ترجمه مقاله اول: “The Iconography of pre-Islamic woman in Iran” با عنوان تندیس‌گری و شمایل‌نگاری زنان در ایران پیش از اسلام ترجمه شده است و شامل فصول: نوسنگی، مس‌سنگی، عصر مفرغ، عصر آهن، دوره هخامنشی، دوره اشکانی، دوره ساسانی است.

مباحث بخش اول با توجه به پیکرک‌های زنانه یافت شده در هر عصر بنا به کاربرد و جایگاه اجتماعی به مواردی چون پیکرک‌های برهنه، زنانی که روی اشیاء ترسیم شده‌اند، پرستش‌گران مادینه، رقاصگان، زنان اشرافی، صحنه‌های ضیافت و مهمانی، ملکه‌ها و بانوان درباری، فعالیت‌های روزمره، صحنه‌های جنسی، مادر و بچه، خانواده، سردیس‌ها و نیم‌تنه‌های مادینه تقسیم بندی شده‌اند. بر اساس آثاری چون پیکرک‌ها و تمثال‌ها و نقش‌برجسته‌ها و نگاره‌های مادینه به نگارش، توصیف و بررسی یافت شده‌ها پرداخته شده است و در مورد شیوه ساخت، نوع مواد به کار برده شده، نوع پوشش و تزئینات و همچنین کاربرد پیکرک‌های زنانه و تغییر و روندی که بشر در هر دوره‌ای در ساخت تندیس‌ها داشته است، توضیح می‌دهد. که از صفحه ۲۵ تا صفحه ۲۰۴ کتاب را به خود اختصاص داده است. بخش دوم، ترجمه مقاله دوم “On Prehistoric Human Figurines in Iran: Current Knowledge and Some Reflections” در باب پیکرک‌های

انسانی پیش از تاریخ است و در فصل‌های نوسنگی ۱، نوسنگی ۲، نوسنگی ۳ تا مس‌سنگی ۱ و مس‌سنگی ۲ و ۳ نوشته شده است. فصول بخش دوم با توجه به مناطق و تپه‌های باستانی پیش از تاریخ ایران باستان دسته‌بندی شده‌اند و تمرکز بر پیکرک‌های

زنانه‌ای که در این محوطه‌ها یافت شده‌اند می‌باشد. که دسته‌بندی فصول به این صورت است: نوسنگی ۱ (گنج‌دره، تپه علی‌گوش)، نوسنگی ۲ (علی‌گوش، سراب، تپه گوران)، نوسنگی ۳ تا مس‌سنگی ۱ (یانیک تپه، حاجی‌فیروز، زاغه، سنگ چخماق، تپه تولایی، چغا سفید، تپه سبز، چغا میش، جعفرآباد، تپه جووی)، مس‌سنگی ۲ و ۳ (دُم‌گر پرچینه، شوش، تل بکون الف، تل ابلیس، تپه یحیی). این بخش از صفحه ۲۰۴ تا صفحه ۲۵۲ می‌باشد. این کتاب شامل سخن مترجم و پیشگفتار در اول کتاب است. در اول هر بخش مقدمه و در آخر هر بخش نتیجه‌گیری، کتاب‌شناسی (فهرست منابع) و تصویرها (فقط ارجاع تصاویر به صورت فهرست وار و ترتیب شماره تصاویر) در قسمتی جداگانه و خود تصاویر در آخر هر بخش می‌باشد و در آخر کتاب نیز نمایه که یکی از موارد مهم در هر کتاب است، قرار دارد.

۳. نقد شکلی اثر

درباره نقد این کتاب از منظر مؤلفه‌های جامعیت صوری اثر باید به سخن مترجم، پیش‌گفتار اشاره کرد که نوشته شده: این کتاب ترجمه مقالات اورلی دیمز پژوهشگر و باستان‌شناس بلژیکی می‌باشد، تکرار و بازگو کردن مشخصات نویسنده در جملات پیشگفتار با جمله‌بندی‌های متفاوت برای مخاطب خسته‌کننده است. چنانچه در صفحه اول ترجمه مقاله اول خانم اورلی دیمز در مورد نوشته‌های خود در پاورقی توضیح داده‌اند. در اول هر بخش مقدمه‌ای وجود دارد که در مورد اهداف هر مقاله ترجمه شده می‌باشد و از امتیازات این نوشته بر شمرده می‌شود. اندازه قطع رقعی کتاب بسیار مناسب می‌باشد و به راحتی خواننده می‌تواند آن را حمل کند و مورد استفاده قرار دهد. برای طراحی روی جلد کتاب تصویری از لوحه‌ای که در شوش در زمان عیلام نو با عنوان زن ریسنده به دست آمده است، استفاده شده که وضوح و کیفیت بالایی در نشان دادن جزئیات نقوش و آرایش مو و لباس را داراست. این تصویر در پشت جلد هم امتداد یافته است، اما با وجود تعداد زیادی پیکرک به دست آمده بهتر بود که برای پشت جلد از نمونه‌ای دیگر استفاده می‌شد. فونت و رنگ متفاوت برای عنوان روی جلد کتاب باعث تأکید بیشتری شده که از نام نویسنده و مترجم جدا شده است. ولیکن بهتر بود که عنوان از نظر اندازه قلم و رنگ مشترک می‌بود لذا نیمی از عنوان (تندیس‌گری و شمایل‌نگاری) پررنگ‌تر و

بزرگ‌تر است و ادامه عنوان (در ایران پیش از اسلام) کمی کم رنگ تر و از نظر اندازه قلم کوچک تر می‌باشد. از لحاظ بصری انتخاب رنگ فونت عنوان با رنگ چاپ شده تصویر روی جلد هماهنگی پیدا کرده و رنگ نوشتار نام نویسنده و مترجم با رنگ پس زمینه جلد کتاب هماهنگ است.

از نکاتی که در فهرست مطالب وجود دارد می‌توان به فصل اول از بخش اول اشاره کرد که به صورت کلی فقط نوسنگی نوشته شده است و به قسمت های کوچک تقسیم نشده، در صورتی که در متن آمده است در عصر نوسنگی پیکرک ها در دو گروه پیکرک‌های برهنه و پیکرک‌های مادرانه یافت شده‌اند. پس بهتر بود مانند دیگر فصول در فهرست مطالب تقسیم‌بندی می‌شد. در پایان متن مقاله‌ی دوم مترجم سپاسگزاری که نویسنده اورلی دیمز نوشته بود را مکتوب کرده است که بهتر بود وی این قسمت را با توضیحی کوتاه در اول کتاب براساس فرمت نگارش کتاب می‌آورد و از قالب مقاله که سپاس‌گزاری در آخر بدنه اصلی می‌آید؛ تبعیت نمی‌کرد.

این کتاب نیاز به ویراستاری از لحاظ علائم نشانه گذاری دارد، کاربرد نامناسب و اضافی علائم و نیم فاصله‌های استفاده شده برای کلمات نوشتاری و نیز عدم به کارگیری درست دستور زبان در نوشتار جملات، باعث تضاد نوشتار عامیانه و رسمی می‌باشد. برای نمونه می‌توان به جمله‌ای در صفحه ۳۷ سطر ۱۱ اشاره نمود که این گونه نوشته شده است: (ولی در پیکرک‌های تُرنگ تپه گرایشی وجود دارد به سمت واقع‌گرایی بیش‌تر). نمونه دیگر در صفحه ۲۸ چند پاراگراف با این شیوه که از نظر دستور زبان و به کار نبردن درست جای فعل، وجود دارد: تاکنون شواهد مربوط به تولید پیکرک‌های مادینه‌ی برهنه از چهار محوطه‌ی نوسنگی به دست آمده است. اولین محوطه گنج دره است و سپس تپه سراب در کوهستان‌های زاگرس و تپه زاغه و تپه‌ی حاجی‌فیروز.

می‌توان برای نمونه علائم نگارشی به صفحه ۹۹ جمله آخر پاراگراف اول اشاره کرد: مشکل این جام‌ها این است که معلوم نیست آیا تصویر روی آن‌ها یک صحنه‌ی ضیافت است یا یک صحنه‌ی رسمی اعطای منصب (نبودن علامت سؤال در پایان جمله). کاربرد اشتباه علامت «،» و حرف ربط «و» در بین کلماتی که از گروه‌های هم‌پایه هستند و یا این‌که به صورت نامناسب بعد از فعل‌ها و شروع جمله جدید استفاده شده است. به عنوان مثال در وسط صفحه ۵۷ این مورد دیده می‌شود:

من، نیپر-آسو، همسر او نتش - نیپیشهام؛ هر آن کس که مجسمه‌ی مرا برآید، هر آن کس که آن را بشکند، هر آن کس که کتبه‌اش را خراب کند، هر آن کس که نام مرا محو کند، به نفرین نیپیشه، کیریریشه و اینوشینک گرفتار شود و نامش نیست و نابود شود، و اولادش عقیم شوند، و نیروهای بتیا، الهه‌ی بزرگ، بنیانش را براندازد. این پیشکش نیپر - آسو است...

اصطلاحات باستان‌شناسی، اسامی اشخاص و مناطق باستانی بهتر بود در کنارشان تلفظ انگلیسی هم آورده می‌شد زیرا که بدون وجود اعراب در کلمات نوشتاری، خوانش آن می‌تواند متفاوت باشد. این مورد به این دلیل جزء ضعف نوشته محسوب می‌شود که فقط باستان‌شناسان مخاطب این کتاب نیستند و پژوهشگران میان رشته‌ای هم از مطالب آن بهره می‌برند. لازم به ذکر است این شیوه فقط برای چند کلمه محدود به کار رفته است (منزات ص ۴۳، بر - اولی ص ۷۳، دوکلرک ص ۸۳، آنایتیس ص ۸۴، نارونده ص ۸۸، ملکه موزا ص ۸۹) با اینکه در بسیاری از موارد نیاز به تلفظ انگلیسی می‌باشد.

یکی از انتظاراتی که از مترجم وجود دارد نگارش درست تمدن عیلام می‌باشد. چنانچه در منابع قبلی باستان‌شناسی نگارش واژه عیلام به صورت ایلام آمده است. لیکن مصطلح‌تر این است که به صورت عیلام نوشته شود زیرا ایلام نام استانی در ایران کنونی می‌باشد و عیلام تمدنی پیش از تاریخ در ایران باستان بوده است لذا بهتر بود به این تفاوت نوشتار توجه می‌شد. از امتیازات این نوشتار دیده نشدن غلط‌املائی یا نگارشی هست و تنها موردی که وجود داشت واژه عیلام بود. کاربرد واژه پیکرک یکی از مواردی است که بسیار به چشم می‌آید. مخاطب در تمام صفحات با تکرار کلمه پیکرک روبه‌رو می‌باشد در صورتی که در عنوان از واژه تندیس هم استفاده شده است.

تصاویر بخش تندیس‌گری و شمایل‌نگاری زنان در ایران باستان پیش از اسلام روی کاغذ گلاسه چاپ شده است اما از نظر کیفیت، وضوح چاپ و اندازه مناسب نیستند و به همین دلیل پیکرک‌ها با جزئیات آرایش مو، لباس و رنگ‌شان و نوع مواد قابل تشخیص نیستند (با اینکه منابع تصویری با کیفیت تر و مناسب‌تر موجود است). اگرچه تصاویر درون مقاله اصلی ممکن است به لحاظ کیفیت پایین باشند، از مترجم به دلیل اینکه خود در حوزه باستان‌شناسی فعالیت دارد انتظار می‌رفت از منابع تصویری با کیفیت تری استفاده نماید. همچنین بهتر بود که تصویر هر پیکره در نزدیک متن می‌آمد یا در صورت محدودیت‌ها آخر هر فصل چاپ می‌شد که دسترسی آسان‌تر می‌بود و زمان

تطبیق تصویر و متن برای خواننده آسان‌تر می‌گشت. تصاویر بخش دوم (در باب پیکرک‌های انسانی پیش از تاریخ ایران) بر روی کاغذ معمولی چاپ شده و تصاویر به صورت آنالیز خطی در اندازه‌ی کوچک هستند و این می‌تواند دلیل بر کم اهمیت شمردن این بخش باشد در صورتی که عکس‌های مناسب‌تری در این مبحث در منابع تصویری موجود است که دارای کیفیت قابل چاپ هستند. نبود زیرنویس تصاویر ضعف مهمی تلقی می‌شود و فقط آوردن ارجاع تصاویر در قسمتی قبل از تصویرها به صورت فهرست‌وار به زبان انگلیسی بر اساس شماره‌های تصاویر ذکر شده است و برای خواننده مشخص نیست که این پیکرک‌ها یا نگاره‌ها در چه برهه از تاریخ و در چه مکانی یافت شده‌اند، چون حتی جنس و اندازه‌شان هم با دیدن تصاویر مشخص نیست. (قابل ذکر است که در داخل متن به بعضی از مشخصات این آثار اشاره شده است ولیکن مخاطب به راحتی نمی‌تواند تصاویر و متن را کنار هم قرار دهد و از اطلاعات بهره‌بردارد). از امتیازات این کتاب جدولی است که بعد از کتاب‌شناسی بخش دوم بر اساس پیکرک‌های پیدا شده در مناطق باستانی پیش از تاریخ ایران به صورت خلاصه طراحی شده است و شامل ستون‌هایی چون: نام محوطه، دوره، نوع پیکرک، تعداد شناخته شده، جنسیت، نقطه شکستگی، پرداخت سطح، یافت یا محل دفن، کارکرد تقسیم‌بندی شده است که اشاره‌ای به مطالب خود بخش دارد و در نگاه کلی به خواننده کمک زیادی می‌کند و یک آمار کلی در اختیار پژوهشگر قرار می‌دهد. بهتر بود برای بخش اول هم جدولی با توجه به مطالب بخش براساس تعداد پیکرک‌های زنانه پیدا شده و تغییراتی که در ساختشان وجود دارد؛ طراحی می‌شد. با توجه به این مورد که در بخش دوم بیش‌ترین تأکید بر محوطه‌ها و تپه‌های باستانی هست بهتر بود صفحه نقشه‌ای که بعد از پیش‌گفتار تعبیه شده است و نقاط باستانی را با تطبیق موقعیت امروزی در کشور ایران نشان می‌دهد را قبل از شروع بخش دوم قرار داده می‌شد که به خوانندگان و پژوهشگران میان رشته‌ای کتاب برای آگاهی و شناسایی محوطه‌های باستانی کمک بیشتری می‌کرد. با قرار گرفتن در جای نامناسب شاید اصلاً توجه مخاطب را جلب نکند. از کمبودهای بخش دوم نبودن توضیح کافی در متن برای شناسایی محوطه‌های امروزه است چنانچه که در متن اصلی اشاره‌ای به این مورد نشده است ولی بهتر بود مترجم به صورت پاورقی در مورد جای تپه‌ها و محوطه‌ها توضیح می‌داد. همان‌گونه که واضح است منابع این کتاب از مکتوبات انگلیسی بوده و چنانچه مخاطب لازم داشته باشد می‌تواند به آن‌ها مراجعه نماید.

وجود نمایه از دیگر مزایاست که در چند صفحه آخر کتاب تعبیه شده است و آدرس کلمات و اسامی و اصطلاحات مهمی را در اختیار خواننده قرار داده است. از مواردی که قابل ذکر است، توجه به آشنا بودن و اشاره خود مترجم به واژه شمایل‌نگاری است که در برابر واژه‌ی «Iconography» به کار برده است و در قسمت سخن مترجم، توضیح داده که معادل این واژه در بیشتر فرهنگ‌ها شمایل‌نگاری است و قصد و نیت نویسنده اصلی «اورلی دیمز» را از کاربرد کلمه «Iconography» توضیح داده که شامل تصویر نگاری، تندیس‌گری و پیکرک‌سازی و در کل هنرهای تجسمی است ولی مصطلح‌تر این بود که مترجم در متن فارسی شمایل‌نگاری را در توصیف نقوش برجسته و نگاره‌های روی ظروف به کار می‌برد که به صورت دو بُعدی می‌باشند و در جمله بندی تناقض ایجاد نمی‌شد برای نمونه می‌توان به اولین جملات بخش اول در قسمت نوسنگی اشاره کرد: «در طول مرحله نوسنگی ایران، زنان در دو موضوع شمایل‌نگاری به تصویر درآمده‌اند. موضوع نخست پیکرک‌های برهنه را در بر می‌گیرد که فراوان‌ترند و موضوع دوم پیکرک‌های مادرانه را». در این جا چون آثار سه بُعدی هستند بهتر بود کلماتی دیگر جایگزین می‌شدند.

۴. نقد محتوایی اثر

عنوان مورد انتخاب برای کتاب بسیار کلی هست و شامل پیکرک‌های حیوانی، پیکرک‌های نرینه و مادینه و حتی مجسمه‌های تلفیقی چون لاموسوها و اسفنکس‌ها در دوره هخامنشی و مجسمه پادشاهان دوره‌های پیش از اسلام می‌شود، لذا مناسب‌تر بود عنوان را با توجه به تأکیدات و تمرکزهایی که شامل پیکرک‌های مادینه است، انتخاب می‌شد. چنانچه در پشت جلد آمده است:

نویسنده کتاب با بررسی مجموعه بزرگی از پیکرک‌ها و نگاره‌های مربوط به زنان دوره‌ی نوسنگی (حدود ده هزار سال پیش) تا پایان دوره‌ی ساسانی، کوشیده تا نقش اجتماعی زنان را در ایران پیش از اسلام بازسازی کند. تنظیم تاریخی و موضوعی مواد باستان‌شناختی و ارائه طرح‌ها و تصاویر فراوان کتاب را به منبعی سودمند برای مطالعات تطبیقی و سبک‌شناختی پیکرک‌های زنانه بدل کرده است.

اما در عنوان اصلی کتاب این مورد برداشت نمی‌شود.

با توجه به اینکه مقاله اول: "The Iconography of pre-Islamic woman in Iran" بیش‌ترین تمرکز را بر پیکرک‌های زنانه دارد و حتی در عنوان خود مقاله واژه «woman» آمده است، و مترجم اشاره کرده که عنوان کتاب از ترجمه عنوان مقاله اولی که اورلی دیمز در سال ۲۰۰۱ نوشته، استفاده کرده است، همچنین چون کتاب مجموعه‌ای از ترجمه دو مقاله هست بهتر بود دقیقاً عنوان بخش اول که ترجمه مقاله اول می‌باشد به‌کار برده نمی‌شد و این گونه به نظر می‌رسد که در انتخاب عنوان کتاب هماهنگی لازم برقرار نشده است.

مترجم به‌عنوان گردآوری‌کننده مطالب کتاب مذکور می‌توانست در جهت مرتب‌سازی مطالب فارسی ابتدا مقاله دوم که با عنوان «در باب پیکرک‌های انسانی پیش از تاریخ در ایران» ترجمه شده است و تأکید بر پیکرک‌های یافت شده در مناطق باستانی ادوار نوسنگی و مس‌سنگی است را در فهرست مطالب قرار دهد، و در بخش دوم، مقاله اول را که با عنوان «تندیس‌گری و شمایل‌نگاری زنان در ایران پیش از اسلام» ترجمه شده است، قرار دهد که نظم و انسجام مطالب در کتاب بیشتر شود و از پرش ذهنی که در مخاطب ایجاد می‌شود جلوگیری کند. همچنین یکی از موارد که این موضوع را بیشتر تأیید می‌کند نوشتاری که در مقدمه بخش دوم آمده می‌باشد که توضیح و تعریف کاملی برای شناخت و تفاوت پیکرک‌های باقی‌مانده؛ داده شده است و مشخصات پیکرک‌های انسانی را از لحاظ وجود بصری و فرم و ساختار بیان نموده است، که مترجم می‌توانست با این جابه‌جایی در بخش‌ها به آگاهی و شناخت مخاطب کمک فراوانی کند. البته باتوجه‌به این که تاریخ انتشار مقالات زبان اصلی این ترتیب را داشته است ولیکن به دلیل این که مترجم هر دو مقاله را در یک جلد کتاب تدوین نموده، این آزادی عمل را داشته که در ترتیب فصول کتابش این جا به جایی را انجام دهد. این تغییر کمک می‌کند مخاطب ابتدا با جزئیات و تفکرات بشر دوران پیش از تاریخ آشنا شود و با روند تکامل و دگرگونی به دانش و پیشرفت دوره‌ها در ساخت پیکرک‌های زنانه دست یابد. مطلب دیگری که مترجم به آن توجه نکرده است اشاره به تبدیل تاریخ می‌باشد. تاریخ پیش از اسلام شامل پیش از میلاد و سال میلادی است که در تمام تواریخ ذکر شده در کتاب بیان شده است. و در تیترا هر فصل برای بیان هر عصر از تاریخ پیش از میلاد و میلادی استفاده کرده است و نظر به این مورد که عنوان با تاریخ پیش از اسلام نوشته شده است لازم بود در این مورد

در قسمت سخن مترجم گفته می‌شد و یا این که در پاورقی به صورت توضیحی می‌آمد یا در عنوان هر فصل اشاره به فاصله تا پیش از اسلام می‌شد.

۵. نتیجه‌گیری

با وارد شدن ایران به دوران نوسنگی شرایط زیست برای بشر متفاوت شد و با این تغییرات انسان شکارچی به سمت یکجا نشینی در نقاط مختلف روان گردید. با توجه به بیان خواسته‌ها، نیازها، تفکرات و عقاید خود پیکرک‌هایی از جانوران و انسان‌ها با گونه‌های ناهمسان و متفاوتی از میان بقای فرهنگی انسان گذشته خلق کرده است. اولین پیکرک‌ها از سفال‌هایی ساخته شدند که به صورت خام، فرمی و بدوی باقی مانده‌اند. که به صورت حجمی از گل هستند و شاید اشاره‌ای از یک تندیس انسانی یا حیوانی را دارند. به تدریج با توجه به پیشرفت و فرایند حیات، پیکرک‌ها به سمت واقع‌گرایی با مواد و مصالح تولید متفاوت، دگرگون شدند. از بین این پیکرک‌های به جا مانده بیشترین تعداد مشمول پیکرک‌های انسانی مادینه هستند که از دوره نوسنگی تا قبل از اسلام از حالت بدوی به طبیعت‌گرایی تغییر پیدا کرده‌اند و در هر دوره‌ای با توجه به پیشرفت خواسته‌ها، افکار و مذهب بشر نوع پوشش، اندام، آرایش مو و زیورآلات و جزییات لباس و تأکیدات و اغراق‌ها در ساخت، متفاوت بوده‌اند. می‌توان گفت تا آخر عصر مفرغ مادینگی و مادرسالاری از امتیاز و جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است و با ورود به عصر آهن، نرینگی رایج شده است. در دوره‌های تاریخی هخامنشی و اشکانی و ساسانی هم با مجسمه‌های شاهان و ملکه‌ها و سربازان هم روبرو می‌شویم. با توجه به جایگاه و نقش زن در تاریخ باستانی ایران می‌توان کتاب تندیس‌گری و شمایل‌نگاری در ایران پیش از اسلام را منبع مفید برای رشته باستان‌شناسی و پژوهشگران هنر و میان‌رشته‌ای دانست، اما باید به این نکته هم اشاره کرد که این کتاب شامل ترجمه دو مقاله از اورلی دیمز است و بیش‌ترین تمرکز و تأکید را بر پیکرک‌های زنان در تاریخ ایران باستان را دارد. عنوان انتخاب شده روی جلد بسیار کلی است و مخاطب می‌تواند برداشتی از پیکرک‌های نرینه، مادینه، جانوری و اساطیری داشته باشد و با مطالعه مطالب فقط اطلاعاتی جامع در باب پیکرک‌های زنان کسب می‌کند. در خصوص بخش دوم کتاب که ترجمه مقاله‌ای است با مواردی جامع که پایه و اساس بخش اول کتاب می‌باشد، باید گفت که بهتر بود اولویت

بخش‌ها تغییر پیدا می‌کرد، هرچند نویسنده اصلی اورلی دیمز با ترتیبی که در کتاب تدوین و چاپ شده، این مقاله‌ها را ارائه داده است. مقالات مورد استفاده در نشریه به‌چاپ رسیده‌اند و مترجم این آزادی عمل را داشته که یک جابه‌جایی در اولویت بندی آن‌ها در کتاب انجام دهد که مطالب انسجام و پیوستگی بیشتری داشته باشند. مؤلفه‌های جامعیت صوری چون پیشگفتار، مقدمه، فهرست مطالب، نتیجه‌گیری، فهرست منابع و نمایه، قطع مناسب از نقاط قوت این کتاب است و کیفیت نامطلوب تصاویر و قرار دادن در محل نامناسبشان و نداشتن توضیحات شناسنامه‌ای در زیر تصویرها از ضعف‌های قابل توجه می‌باشد. در یک جمع بندی کلی نقطه ضعف اصلی کتاب را می‌توان عدم انسجام و نبودن تأکید محتوای مطالب کتاب با عنوان آن برشمرد.

کتاب‌نامه

- پرادا، ایدت (۱۳۵۷)، *هنر ایران باستان (تمدن‌های پیش از تاریخ)*، مترجم یوسف مجیدزاده، تهران: دانشگاه تهران، چاپ اول.
- پوپ، آرتور اپهام و اکرم، فیلیس (۱۳۸۷)، *سیری در هنر ایران (از دوران پیش از تاریخ تا امروز)*، مترجم نجف دریابندری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، جلد اول، چاپ اول.
- جام تیر، امین و شیرازی، علی اصغر و اکبری، عباس (۱۳۸۹)، «ویژگی‌های سفالینه‌های پیکره‌ای در ایران پیش از تاریخ»، فصلنامه علمی - پژوهشی نگره، ش ۱۵، صص ۲۹ - ۳۷.
- خانی، شهین (۱۳۸۰)، «پیکره‌های آیینی مؤنث در فلات ایران»، فصلنامه هنر، ش ۴۸، صص ۹۴ - ۱۰۰.
- شیرازی، روح‌الله و طاهری، صدرالدین و سلطانمرادی، زهره (۱۳۹۳)، «بررسی تطبیقی نخستین پیکره‌های انسانی در داسه باروری (لوانت، میانرودان، آناتولی، غرب ایران)»، دو فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات تطبیقی هنر، سال ۴، ش ۸، صص ۶۵ - ۸۰.
- طاهری، صدرالدین و طاووسی، محمود (۱۳۸۹)، «تندیس‌های ایزد بانوان باروری ایران»، مجله علمی - پژوهشی مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان، ش ۲۴، صص ۴۳ - ۷۲.
- گامبریج، ارنست (۱۳۷۹)، *تاریخ هنر*، مترجم علی رامین، تهران: نشر نی.
- گشایش، فرهاد (۱۳۸۸)، *تاریخ هنر ایران و جهان*، تهران: انتشارات مارلیک، چاپ ۱۲.

۲۴۰ پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۲۱، شماره ۸ آبان ۱۴۰۰

مرتضوی، مهدی و سلیمانی، ساره (۱۳۹۰)، «پژوهشی بر ماهیت و کارکرد پیکرک‌های مؤنث عصر نوسنگی (مطالعه‌ی موردی غرب ایران)»، مجله مطالعات ایرانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال دهم، ش ۲۰، صص ۲۶۹ - ۲۹۸.

یانگ، کایلر و دیگران (۱۳۸۹)، *ایران باستان (پیشا تاریخ، عیلامیان، هخامنشیان، سلوکیان، پارتیان، ساسانیان)*، مترجم یعقوب آژند، تهران: مولی، چاپ دوم.

Hansen, Donald, (1970), "A Proto- Elamite silver Figurine in the Metropolitan Museum of Art", J METROPOLITAN museum, vol 3, pp 5-14.

